O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI TA’LIM VA ILM-FAN VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

“O‘ZBEK TILINING GLOBAL MAQOMI VA NUFUZINI OSHIRISH ISTIQBOLLARI”

MAVZUSIDAGI XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA MATERIALLARI

2026-yil
16-oktabr

INGLIZ VA O‘ZBEK MAQOLLARIDA NUTQIY ANTONIMIYANING LINGVOKOGNITIV XUSUSIYATLARI

LINGUOCOGNITIVE FEATURES OF CONTEXTUAL ANTONYMY IN ENGLISH AND UZBEK PROVERBS

DOI: 10.52773/tsuull.conf.2026.10.16/VIEW2428

Abdullayeva Mohistara
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti
Lingvistika: o‘zbek tili mutaxassisligi 2-kurs magistranti
abdullayevamohistara1@gmail.com

Annotation. *This article examines contextual oppositions in three English and three Uzbek proverbs through qualitative semantic and linguocognitive analysis. It distinguishes lexical antonymy, contextual opposition, grammatical negation and comparative superiority. The analysis identifies a shared semantic dimension, textual contrast cues, evaluative polarity and a context-removal check as complementary criteria. Uzbek examples combine conventional antonyms with figurative contrasts, whereas the English examples illustrate different relations between verbal expression, action and social influence. Two tables summarize the classification and implications for translation. The findings concern the selected texts and do not establish population-level cultural or psychological differences.*

Keywords: *contextual antonymy, proverbs, English, Uzbek, linguocognitive analysis, evaluative opposition, translation.*

Maqoldagi zidlik tayyor antonim so‘zlarning yonma-yon kelishidan kengroq hodisadir. So‘zlovchi ba’zan lug‘aviy jihatdan antonim bo‘lmagan birliklarni bir baholash mezoniga joylashtirib, ularning kontekstual qarama-qarshiligini hosil qiladi. Masalan, osh va tosh odatiy lug‘aviy antonimlar emas. Biroq “Yaxshi og‘izga – osh, yomon og‘izga – tosh” maqolida ular yoqimli va zararli munosabatning obrazli belgilariga aylanadi. Bu yerda nutqiy zidlikni tushunish uchun so‘zlarning predmet ma’nolaridan maqol ifodalagan ijtimoiy bahoga o‘tish lozim.

Mazkur hodisani ingliz va o‘zbek tillari misolida qiyoslash tarjimada ma’noni saqlash, maqollarni xorijiy auditoriyaga tushuntirish va matnning obrazli tuzilishini aniqlashga xizmat qiladi. Faqat lug‘atdan antonim izlash *pen* va *sword,*

osh va *tosh*, *malham* va *g‘am* kabi juftliklarning maqoldagi vazifasini to‘liq ochmaydi. Ayni paytda har qanday qiyosni antonimiya deb nomlash ham tadqiqot doirasini asossiz kengaytiradi. Shu sababli maqola nutqiy antonimiyaning dalillarini ham, ushbu tasnifning chegaralarini ham belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi ingliz va o‘zbek maqollarida kontekstual qarama-qarshilikni yuzaga keltiruvchi semantik, sintaktik va obrazli omillarni tahlil qilishdir. Asosiy savol quyidagicha: maqol lug‘aviy antonim bo‘lmagan birliklarni qaysi umumiy mezon bo‘yicha zidlantiradi va bu zidlik qanday konseptual talqinga olib keladi? Maqolaning hissasi nutqiy zidlikni lug‘aviy antonimiya, grammatik inkor va qiyosiy ustunlikdan ajratadigan tahlil mezonlarini ikki tildagi tekshirilgan namunalarga tatbiq etishdan iborat.

Sh. Rahmatullayev antonimik munosabatni ma’nosi umumiy belgilar bilan birlashadigan, ammo muayyan semasi bilan zidlanadigan birliklar orasidagi munosabat sifatida izohlaydi. U har qanday so‘zning antonimi bo‘lavermasligini hamda oddiy bo‘lishli va bo‘lishsiz shakllar alohida antonim leksemalarni tashkil qilmasligini qayd etadi [Rahmatullayev, 2006: 78–80]. Bu qarash maqoldagi grammatik inkorni mustaqil leksik antonimiya sifatida talqin qilmaslik uchun muhim nazariy asosdir.

S. Jones, M. L. Murphy, C. Paradis va C. Willners antonim munosabatning kontekstda anglashilishini, odatiy juftliklar bilan yangi nutqiy zidliklar o‘rtasidagi aloqani muhokama qiladilar. Ular mantiqiy mos kelmaslikning o‘zi antonimiyani belgilash uchun yetarli emasligini, qarama-qarshi birliklar orasida tegishli umumiylik ham mavjud bo‘lishi kerakligini ko‘rsatadilar [Jones va boshq., 2012: 2–3]. Ushbu yondashuv maqoldagi ikki obrazni faqat bir jumlada qatnashgani uchun antonim deb hisoblashdan saqlaydi.

Maqolada nutqiy antonimiya atamasi muayyan paremiologik matnda bir umumiy baholash yoki faoliyat mezonining zid tomonlari sifatida talqin qilinadigan birliklar munosabatiga nisbatan ishlatiladi. Bu ishchi ta’rif lug‘aviy antonimiyaning o‘rnini egallamaydi. Masalan, yaxshi va yomon odatiy antonim juftlik bo‘lib qoladi; osh va tosh esa muayyan maqolning parallel tuzilishi va baholovchi mazmuni doirasida qarama-qarshi vazifani bajaradi. Kontekstual munosabat so‘zlarning barcha qo‘llanishlariga avtomatik ko‘chirilmaydi.

Lingvokognitiv tahlil mazkur ishda matndan kelib chiqadigan konseptual izohni anglatadi: predmet yoki harakat obrazi, u bilan bog‘liq tajriba sohasi, umumiy baholash mezoni va maqoldan chiqariladigan xulosa aniqlanadi. Talqin o‘quvchi ongidagi jarayonning bevosita o‘lchovi sifatida taqdim etilmaydi. M. L.

Murphy semantik munosabatlarni leksikon va lug‘aviy bilimning tashkil topishi bilan bog‘liq holda o‘rganadi; uning asari leksik munosabatlar uchun umumiy nazariy manba vazifasini bajaradi [Murphy, 2003].

O‘zbekcha material T. Mirzayev, A. Musoqulov va B. Sarimsoqov tuzgan “O‘zbek xalq maqollari” to‘plamining “Yaxshi so‘z va yomon so‘z” bo‘limidagi namunalarga tayanadi. Inglizcha material J. Speake tahriridagi “The Oxford Dictionary of Proverbs” lug‘atining tegishli maqola birliklaridan olindi. Namunalarning aynan shu shakllari tekshirildi; ularning tarixiy kelib chiqishi yoki bir tildan ikkinchisiga o‘tishi haqida xulosa chiqarilmaydi. Elektron lug‘at birliklariga sahifa o‘rniga ularning sarlavhasi bilan aniq murojaat qilinadi.

Tahlil uchun uchta o‘zbekcha va uchta inglizcha maqol tanlandi. Tanlash mezoni qarama-qarshi qo‘yishning ochiq tuzilishi hamda birliklarning maqoldan tashqaridagi munosabatini tekshirish imkoniyati bo‘ldi. Oltita namuna tillardagi umumiy tarqalishni o‘lchash uchun yetarli emas; ular tasnif mezonlarini namoyish etadi. O‘zbek tilining izohli va terminologik lug‘atlari, tilshunoslikka oid o‘quv adabiyotlari tushunchalarni aniqlashtirish uchun qo‘shimcha manbalar sifatida foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxatiga kiritildi.

Birinchi mezon umumiy semantik asosdir. Qarama-qarshi qo‘yilgan birliklar bitta savolga javob berishi yoki bir baholash sohasiga tegishli bo‘lishi kerak. Masalan, maqoldagi osh va tosh “muomalaga qanday javob qaytariladi?” savolining ikki obrazli javobidir. Ularning predmet sifatidagi umumiyligi juda cheklangan, ammo matnda munosabatning ijobiy va salbiy oqibati sifatida birlashadi. Tahlilning vazifasi shu umumiy mezonni ochiq bayon qilishdir.

Ikkinchi mezon matndagi zidlovchi tayanchdir. Ingliz tilidagi but, than va parallel predikativ qurilmalar, o‘zbek tilidagi takroriy sintaktik qolip, yaxshi–yomon juftligi hamda tushirilgan kesimning tiklanishi qarama-qarshi talqinni yo‘naltiradi. Biroq vosita mavjudligi hali yakuniy dalil emas: than qiyosiy darajani bildirishi ham mumkin. Shu sababli sintaktik ko‘rsatkich semantik talqin bilan birgalikda tekshiriladi; birgina bog‘lovchi asosida tasnif chiqarilmaydi.

Uchinchi mezon qutbiy baholashdir. Ikki obraz mazkur vaziyatda maqbul va nomaqbul, foydali va zararli yoki og‘zaki bayon va amaliy tasdiq sifatida ajraladimi, degan savol qo‘yiladi. Agar matn faqat biri kuchliroq yoki qimmatroq ekanini bildirsa, unda qat’iy antonimiyadan ko‘ra qiyosiy ustunlik haqida gapirish aniqroq bo‘ladi. Nutqiy antonimiya shu farqni saqlagan holda tavsiflanadi; baholashning darajali va ikki qutbli shakllari aralashtirilmaydi.

To‘rtinchi mezon kontekstdan tashqarida tekshirishdir. Osh va toshning mustaqil izohlarini qiyoslash ularning doimiy antonim juftlik emasligini ko‘rsatadi. Ammo maqolda hosil bo‘lgan zidlikni ham inkor etmaydi. Shu yo‘l bilan ikki daraja saqlanadi: lug‘aviy tizimdagi ma’no va konkret matndagi vazifa. O‘zbek tilining ta’limiy korpusidagi lug‘atlar bo‘limi bunday tekshiruvda birlik ma’nolari va qo‘llanish namunalarini qidirish uchun yordamchi elektron manbadir.

Maqol	**Tahlil qilinayotgan birliklar**	**Semantik munosabat**
Yaxshi og‘izga – osh, yomon og‘izga – tosh.	Yaxshi–yomon; osh–tosh.	Lug‘aviy antonimiya va mukofot–zarar kontekstual zidligi.
Yaxshi so‘z – yurakka malham, yomon so‘z – yurakka g‘am.	Yaxshi–yomon; malham–g‘am.	Lug‘aviy antonimiya va ruhiy yengillik–iztirob obrazli zidligi.
Yaxshi so‘z to‘rga eltar, yomon so‘z – go‘rga.	Yaxshi–yomon; to‘r–go‘r.	Lug‘aviy antonimiya va hurmat–halokat kontekstual zidligi.
Actions speak louder than words.	Actions–words.	Amaliy va verbal dalilning funksional qiyosi; qat’iy lug‘aviy antonimiya emas.
Speech is silver, but silence is golden.	Speech–silence; silver–golden.	Nutq–sukut qarama-qarshiligi; metall obrazlarida qiymat gradatsiyasi.
The pen is mightier than the sword.	Pen–sword.	Ta’sir vositalarining metonimik qiyosi; ustunlik qat’iy antonimiyaga teng emas.

1-jadval. Maqollardagi leksik va kontekstual munosabatlar

Manbalar: Mirzayev va boshq. (2005), “Yaxshi so‘z va yomon so‘z” bo‘limi; Speake (2008), jadvaldagi inglizcha sarlavhalar bilan berilgan lug‘at birliklari. Tasnif – muallif tahlili. Jadvalda nutqiy zidlik deb belgilangan munosabatlarning barchasi bir xil emas. Ayrimida lug‘aviy antonimlar ikkinchi obrazli juftlikni zidlantiradi; boshqasida ikki faoliyat turi qiyoslanadi. Shu bois jadval maqollarni tayyor sinonimik tarjima juftlari sifatida bermaydi. Ularning joylashuvi tahlil yo‘nalishlarini qiyoslash uchun xizmat qiladi. Inglizcha namunalar ostidagi o‘zbekcha izohlar mazmuniy tushuntirishdir; ular mustaqil o‘zbek xalq maqoli sifatida taqdim etilmaydi.

“*Yaxshi og‘izga – osh, yomon og‘izga – tosh*” maqolida dastlab yaxshi va yomon orqali baholash mezoni beriladi. Og‘iz bu yerda faqat tana a’zosini emas, kishining gapirish va muomala qilish usulini ham bildiradi. Osh ijobiy munosabat, mehmondo‘stlik yoki manfaat obrazini, tosh esa qo‘pollik va zararli javob obrazini faollashtiradi. Shunday qilib, predmet nomlari ijtimoiy munosabatning ikki qutbini ifodalaydi [Mirzayev va boshq., 2005: “Yaxshi so‘z va yomon so‘z”].

Mazkur namunadagi osh–tosh munosabati lug‘aviy antonimiya emas. Aynan parallel qurilish ikki birlikni bitta natija o‘rniga joylashtiradi; yaxshi–yomon juftligi esa qaysi natija ijobiy, qaysisi salbiy ekanini belgilaydi. Tovushlarning yaqinligi qarama-qarshilikni ixcham va esda qolarli ifodalashga yordam beradigan shakliy xususiyat sifatida talqin qilinishi mumkin. Biroq o‘xshash tovushli har qanday juftlik antonim bo‘lib qolmaydi: hal qiluvchi omil matndagi umumiy baholash mezonidir.

“*Yaxshi so‘z – yurakka malham, yomon so‘z – yurakka g‘am*” maqolida yurak takrorlanishi ta’sirning umumiy obyektini ko‘rsatadi. Malham davolash va yengillik, g‘am esa ruhiy og‘irlik bilan bog‘lanadi. Ular oddiy lug‘aviy juftlik sifatida emas, so‘zning inson kechinmalariga ta’siri doirasida zidlanadi. Bu talqinda tana va ruhiy tajriba o‘rtasidagi obrazli bog‘lanish muhim: gapning moddiy jarohatga dori qo‘yish bilan aynan bir hodisa ekani da’vo qilinmaydi.

Bu maqolda ikki qatlam birga ishlaydi. Birinchi qatlam yaxshi–yomon lug‘aviy antonimiyasidir. Ikkinchisi malham–g‘am kontekstual zidligidir. Birinchi qatlam bahoni ochiq bildiradi, ikkinchisi shu bahoni obrazli oqibat orqali kengaytiradi. Shu sababli maqolni faqat “unda antonim bor” deb qayd qilish yetarli emas. Qaysi juftlik til tizimiga, qaysisi matnning obrazli tuzilishiga tegishli ekanini alohida ko‘rsatish maqolaning asosiy tahlil talabidir.

“*Yaxshi so‘z to‘rga eltar, yomon so‘z – go‘rga*” namunasida to‘r va go‘r maqol doirasida ijtimoiy yuksalish hamda keskin salbiy oqibatning obrazlariga

aylanadi. Ikkinchi qismda eltar kesimi tushirilgan, ammo birinchi qismdan anglashiladi. Shu ellipsis natijalarni bevosita qiyoslashni kuchaytiradi. Go‘r obrazi bu yerda ogohlantirishni keskinlashtiradi; uni har bir yomon so‘z muqarrar o‘limga olib keladi degan literal hukm sifatida o‘qish maqolning umumlashtiruvchi va mubolag‘ali tabiatini e’tiborsiz qoldiradi.

O‘zbekcha uch namunaning barchasida yaxshi–yomon juftligi obrazlarni zidlantiruvchi tayanchdir. Ammo bundan o‘zbek maqollarining hammasi shu qolipga qurilgan degan xulosa chiqmaydi. Tanlangan misollarning bir mavzuviy bo‘limdan olinishi aynan shu tuzilishni ko‘rishga imkon berdi. Tadqiqotning keyingi bosqichida ushbu bo‘limdan tashqaridagi maqollar, boshqa variantlar hamda zamonaviy nutqda qo‘llanish holatlari tekshirilishi lozim. Hozirgi natija matnlarning sifat tahlili doirasi bilan chegaralangan.

“*Actions speak louder than words*” maqolida actions va words lug‘aviy antonimlar emas. Ular inson niyati va ishonchliligini baholashning amaliy va verbal dalili sifatida ajratiladi. Speak fe’lining harakatlarga nisbatan qo‘llanishi fikrni obrazli shakllantiradi, louder esa ta’sir kuchining ustunligini bildiradi. Matn amallarni so‘zlarga nisbatan ishonchliroq mezon sifatida ilgari suradi. Shunga qaramay, amal va so‘z doimo bir-birini inkor qilmaydi; ular mos kelishi ham mumkin [Speake, 2008: “Actions speak louder than words”].

Shu sababli actions–words munosabati mazkur maqolda funksional qarama-qarshi qo‘yish sifatida tavsiflanadi. Agar amallar va bayonlar bir-biriga mos kelmagan vaziyatda maqol ishlatilsa, zidlik kuchayadi. Agar maqsad yaxshi va’dani yaxshi ish bilan tasdiqlash bo‘lsa, munosabat to‘ldiruvchilikni ham qamrab oladi. Nutqiy antonimiya haqidagi hukm matn va qo‘llanish vaziyatining birgalikdagi daliliga tayanishi kerak; maqol tarkibidagi ikki otning mavjudligi o‘zi yetarli emas.

“*Speech is silver, but silence is golden*” maqolida speech va silence nutqning amalga oshishi hamda sukut holatini ajratadi. Silver va golden esa ushbu ikki holatni qimmatbaho metall obrazi yordamida baholaydi. Kumush va oltin lug‘aviy antonimlar emas; ikkalasi ham qimmatli, ammo matn sukutga yuqoriroq qiymat beradi. But bu baholar orasidagi kutilmagan burilishni ajratib ko‘rsatadi. Demak, maqolda nutq–sukut qarama-qarshiligi bilan metallarning baholovchi gradatsiyasi birga mavjud.

Mazkur namunani “silver va gold antonimlardir” shaklida tushuntirish semantik jihatdan asossiz bo‘ladi. To‘g‘riroq talqin ikki bosqichdan iborat: avval gapirish va sukutning farqi aniqlanadi, keyin ularning qiymati metall obrazlariga

ko‘chirilgani ko‘rsatiladi. Shuningdek, maqol sukutning har qanday vaziyatda eng yaxshi tanlov ekanini isbotlovchi empirik qoida emas. U ayrim muloqot vaziyatlarida ortiqcha gapirishdan tiyilish uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan baholovchi hikmatdir.

“*The pen is mightier than the sword*” maqolida pen yozma so‘z va fikr ta’sirini, sword esa qurolli kuchni ifodalovchi metonimik obraz sifatida talqin qilinadi. Bu ikki predmet kundalik lug‘aviy ma’noda antonim emas. Maqol ularni “ijtimoiy ta’sir vositasi” degan umumiy mezonda qiyoslaydi. Mightier than qurilmasi bir vositaning ustunligini ta’kidlaydi; u qat’iy ikki qutbli zidlikdan ko‘ra ta’sirning ikki usulini solishtirishga yaqin [Speake, 2008].

Ushbu uch inglizcha namuna nutqiy qarama-qarshilikning chegarasini aniqlashda foydalidir. Actions–words amaliy va verbal dalilni, speech–silence gapirish va sukutni, pen–sword esa ta’sirning ikki vositasini ajratadi. Munosabatlarning har birini bir xil antonim juftlik deb belgilash tahlil aniqligini kamaytiradi. Nutqiy zidlik tushunchasi keng qo‘llanganda uning funksional qiyos, gradatsiya va kontekstual qutbiylik kabi ichki farqlari saqlanishi zarur.

Konseptual talqinda obraz, umumiy mezon va xulosa bir-biridan ajratiladi. *Masalan*, osh obrazi oziq-ovqat tajribasiga tegishli, maqoldagi umumiy mezon esa muomalaga qaytarilgan javobdir. Yakuniy xulosa yaxshi muomalaning ijobiy javobga, yomon muomalaning esa salbiy javobga aloqadorligi sifatida anglashiladi. Bu uch darajani ajratish predmet nomini bevosita axloqiy tushunchaga tenglashtirishdan saqlaydi. Maqol predmetlar haqida tuzilgan oddiy tasnif emas, obrazlar orqali ifodalangan baholovchi hukmdir.

Maqoldagi ixchamlik ayrim bog‘lanishlarni o‘quvchining o‘zi tiklashini talab qiladi. Osh va toshning qarama-qarshi natija ekanligi matnda maxsus ta’riflanmaydi; u yaxshi va yomon baholari, parallel joylashuv va umumiy muomala tajribasi orqali anglashiladi. To‘rga eltar va go‘rga eltar qismlaridagi ikkinchi kesimning tiklanishi ham shunday izohlashga misoldir. Bular matn tuzilishidan aniqlanadigan talqin bosqichlari bo‘lib, ularning ongda qaysi tezlikda yoki qaysi tartibda kechishi haqida xulosa berilmaydi.

Shuningdek, ayni obraz har bir nutqiy vaziyatda bir xil bahoga ega bo‘lavermaydi. Tosh boshqa matnda mustahkamlik yoki chidamlilikni, sukut esa rozilik, ehtiyotkorlik yoki befarqlikni bildirishi mumkin. Demak, tahlilchi obrazning mumkin bo‘lgan barcha ma’nolaridan emas, aynan o‘rganilayotgan maqol belgilagan ma’nodan boshlaydi. Kontekstual zidlikning xususiyati ham

shunda: ma’no muayyan qurilishda yo‘naltiriladi, boshqa vaziyatga o‘tganda esa qayta tekshirilishi kerak.

Ikki tildagi namunalarda umumiy xususiyat shuki, so‘zning ta’siri predmet, harakat yoki fazoviy obraz orqali baholanadi. Inglizcha pen–sword qiyosi bilan o‘zbekcha malham–g‘am zidligi bir xil maqolning tarjimasi emas. Birinchisi ijtimoiy ta’sir vositalarini, ikkinchisi ruhiy oqibatni markazga qo‘yadi. Ular mavzuviy jihatdan yaqin, ammo konseptual yo‘nalishi farqli. Qiyosiy tadqiqot shu yaqinlikni ko‘rsatishi bilan birga, farqni ham ochiq saqlashi kerak.

Qiyos mezoni	O‘zbekcha namunalarda	Inglizcha namunalarda
Zidlovchi tayanch	Yaxshi–yomon; parallel tuzilish; kesimning tushirilishi.	But; than; parallel predikatsiya.
Umumiy baholash sohasi	Muomalaning javobi; ruhiy ta’sir; ijtimoiy oqibat.	Dalilning ishonchliligi; nutq qiymati; ta’sir kuchi.
Obrazli vosita	Osh–tosh; malham–g‘am; to‘r–go‘r.	Nutq va amal; kumush va oltin; qalam va qilich.
Tasnif chegarasi	Obrazli otlar barcha kontekstlarda antonim bo‘lmaydi.	Qiyosiy ustunlik va gradatsiya qat’iy antonimiyaga teng emas.
Tarjimada e’tibor	Madaniy obraz va tovush yaqinligi bilan birga asosiy bahoni saqlash.	Predmet tarjimasidan tashqari funksional va metonimik ma’noni ochish.

2-jadval. Obrazli zidlikning konseptual va tarjimaviy talqini

Izoh: jadval tanlangan oltita maqolning muallif tomonidan bajarilgan sifat tahlilini umumlashtiradi; unda statistik yoki eksperimental natijalar berilmagan.

Jadvaldagi qiyos uch asosda tuzildi: qarama-qarshi qo‘yishning til vositasi, obrazdan chiqariladigan umumiy mezon va tarjimada yuzaga keladigan muammo. Bu mezonlar til vakillarining “milliy xarakteri” haqida hukm chiqarish uchun emas, matn tuzilishini solishtirish uchun ishlatiladi. Bir nechta maqolda nutqning qadrlanishi ingliz yoki o‘zbek jamiyatining barcha a’zolari bir xil fikrlaydi degan

xulosaga asos bo‘la olmaydi. Madaniy talqin kengroq material va foydalanish kontekstini talab qiladi.

Tarjimada avval asosiy baholash munosabati aniqlanadi. “*Yaxshi so‘z – yurakka malham, yomon so‘z – yurakka g‘am*” maqolini inglizchaga mazmunan izohlashda yaxshi so‘zning taskin berishi va yomon so‘zning ruhiy iztirob tug‘dirishi saqlanadi. Lekin bunday izoh mavjud ingliz xalq maqolining aynan o‘zi sifatida ko‘rsatilmaydi. Obrazni saqlovchi tarjima bilan ma’noni sharhlovchi tarjima orasidagi tanlov matn janri, auditoriya va maqsadga bog‘liq bo‘ladi.

Osh–tosh hamda to‘r–go‘r juftliklarida tovush yaqinligi va madaniy tajriba birgalikda ishlaydi. Ularni so‘zma-so‘z ko‘chirish predmet ma’nolarini saqlashi mumkin, ammo qabul qiluvchi tilda mukofot–zarar yoki hurmat–halokat munosabati ravshan bo‘lmasligi ehtimoli bor. Shuning uchun tarjimon birinchi navbatda qaysi zidlikni yetkazishi kerakligini belgilaydi. Zarur bo‘lsa, qisqa sharh qo‘shiladi; fonetik o‘xshashlikni saqlash uchun yangi, asossiz maqol ixtiro qilinmaydi.

Inglizcha actions–words qiyosining o‘zbekcha izohida “ish so‘zdan kuchliroq dalildir” degan mazmun berilishi mumkin. Bu izoh paremiologik muqobilning mavjudligini avtomatik tasdiqlamaydi. Muqobil deb taklif qilinayotgan o‘zbek maqoli mustaqil to‘plam yoki lug‘atdan tekshirilishi kerak. Xuddi shunday, pen va sword obrazlarini “qalam” va “qilich” deb tarjima qilish predmet darajasidagi moslikni beradi, ammo kontekstda yozma ta’sir va qurolli kuch qarama-qarshiligi ham anglashilishi kerak.

Tahlilni ta’limda qo‘llash uchun o‘rganuvchidan avval maqoldagi qarama-qarshi qo‘yilgan birliklarni ajratish, keyin ularning umumiy mezonini izohlash so‘ralishi mumkin. Keyingi savol ular maqoldan tashqarida ham antonimmi, degan tekshiruvdir. Nihoyat, o‘rganuvchi literal va obrazli ma’noni farqlaydi. Bunday ketma-ketlik tavsiya etilayotgan metodik usuldir; uning samaradorligi ushbu maqolada tajriba orqali o‘lchanmagan va isbotlangan natija sifatida berilmaydi.

Inglizcha namunalarning mazmunini tushuntirishda quyidagi sharhlar qo‘llanishi mumkin: “*Amallar so‘zlarga qaraganda kuchliroq dalildir*”; “*Gapirish qimmatli, ammo sukut undan ham qimmatli*”; “*Yozma so‘zning ta’siri qurolli kuchdan ustun bo‘lishi mumkin*”. Bu shakllar muallifning mazmuniy izohlaridir. Ular asl matndagi barcha ohang, tarixiy assotsiatsiya yoki uslubiy ta’sirni to‘liq tiklashga da’vo qilmaydi. Bunday belgilash tarjima mashqini haqiqiy paremiologik muqobil bilan chalkashtirishning oldini oladi.

Mazkur ish sifat tahliliga asoslanganligi sababli chastota, foiz, statistik farq yoki til vakillarining reaksiyasi haqida raqamli natija bermaydi. Maqollar matnidagi obrazlarning kognitiv izohi tadqiqotchining semantik talqinidir. Uni yanada mustahkamlash uchun kengroq korpus, mustaqil kodlovchilarning bahosi va o‘quvchilarning talqinlariga oid alohida tajriba kerak. Matnda berilgan konseptual mezonlar keyingi tekshiruv uchun aniq tavsif kategoriyalarini taklif qiladi.

Keyingi tadqiqotda har bir maqolning variantlari, qo‘llanish konteksti, predmet ma’nosi, sintaktik qolipi va baholash mezoni alohida qayd etilishi maqsadga muvofiq. Ikki tadqiqotchi ayni materialni mustaqil tasniflaganda, kelishmovchiliklar qaysi juftlikda zidlik kuchli, qaysi juftlikda qiyos ustun ekanini aniqlashtiradi. Bunday ish ayniqsa actions–words yoki pen–sword kabi chegaraviy namunalarda muhim: tasnif oldindan tayyor hukmga emas, qayta tekshiriladigan mezonlarga tayanadi.

Tahlil natijasida nutqiy antonimiyani aniqlash uchun umumiy semantik asos, matndagi zidlovchi tayanch, qutbiy baholash va kontekstdan tashqari tekshiruv birgalikda zarurligi ko‘rsatildi. O‘zbekcha namunalarda yaxshi–yomon juftligi osh–tosh, malham–g‘am va to‘r–go‘r obrazli munosabatlarini yo‘naltiradi. Inglizcha namunalarda esa funksional qarama-qarshi qo‘yish, nutq–sukut farqi va qiyosiy ustunlikning turli shakllari kuzatiladi. Bu natijalar tanlangan oltita matnga tegishli.

Xulosa shuki, maqoldagi nutqiy zidlik lug‘aviy ma’no, sintaktik qurilish va baholovchi talqinning o‘zaro ta’sirida anglashiladi. Lingvokognitiv yondashuv predmet obrazidan umumiy hukmga o‘tishni tushuntirishga yordam beradi, ammo barcha qiyoslarni antonimiya deb birlashtirishga asos bo‘lmaydi. Ushbu farqlarni saqlash ingliz va o‘zbek maqollarini qiyoslashda, tarjimada va o‘zbek tilining obrazli imkoniyatlarini xorijiy auditoriyaga tushuntirishda tahlilning aniqligini oshiradi.

ADABIYOTLAR

1. Jones S., Murphy M. L., Paradis C., Willners C. Antonyms in English: Construals, Constructions and Canonicity. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – 170 p. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9781139032384

2. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O‘zbek xalq maqollari / mas’ul muharrir Sh. Turdimov. – Toshkent: Sharq, 2005. – 512 b.

3. Murphy M. L. Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy and Other Paradigms. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511486494

4. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o‘zbek tili: darslik. – Toshkent: Universitet, 2006. – 476 b.

5. Sayfullayeva R., Abuzalova M., G‘aybullayeva N. Tilshunoslik nazariyasi: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2021. – 150 b.

6. Speake J. (ed.). The Oxford Dictionary of Proverbs. – 5th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – ISBN 978-0-19-953953-6.

7. Sharipova O‘., Yo‘ldoshev I. Tilshunoslik asoslari: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2006. – 92 b.

8. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 5 jildli / A. Madvaliyev tahriri ostida. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.

9. O‘zbek tilining ta’limiy korpusi. Lug‘atlar bo‘limi [elektron resurs]. – URL: https://uzschoolcorpara.uz/uz/Dictionary

10. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002. – 168 b.

MUNDARIJA

KIRISH SO‘ZI		
Sirojiddinov Sh.S.	O‘zbek tilining xalqaro nufuzini oshirish zarurati	**6**
I. O‘ZBEK TILINING JAHON TILLARI TIZIMIDAGI O‘RNI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI		
Xolmanova Z.	O‘zbek tilining jahon tillari tizimidagi mavqeyini belgilashda lingvodidaktikaning o‘rni	**9**
Abdushukurov B.	Alisher Navoiy asarlaridagi qadimgi turkiy fe’llar semantikasi	**16**
Xudoyberdiyev J.	Mahmud Koshg‘ariy – singarmonizmning birinchi nazariyotchisi va ovrupolik olimlarning singarmonizm haqidagi xato qarashlari	**30**
Abdurahmanova M.	Alisher Navoiy merosi psixolingvistik talqinda	**45**
Xolmurodova M.	“Nasoyim ul-muhabbat” asaridagi tabobatga doir ayrim arabcha so‘zlar	**51**
O‘razova I.	Ot frazemalarning grammatik funksiyasi (Alisher Navoiy “Xamsa”sidagi frazemalar misolida)	**56**
Maxkamova D.	O‘zbek tili axborot-kommunikatsiya texnologiyalari	**60**

	terminologiyasi taraqqiyoti va tadqiqi	
Oripova M.	Sinestezik metaforalarda sezgilar interperatsiyasi	**66**
Muratova N.	Tilak va tabrik nutqiy aktlarida kommunikativ taktikaning tanlanish xususiyatlari	**72**
Abdullayeva G.	Folklor diskursida o‘xshatishlarning semantik-struktur va kognitiv tahlili	**78**
Xayrullayeva R.	Kichraytirish-erkalash shakllarining pragmatik ifodalanishi	**86**
Jumaniyozova Ch.	Sifat so‘z turkumida obyektiv va subyektiv belgilarning ifodalanishi	**90**
Abduvaliyeva K.	“Shajarayi turk” asaridagi ba’zi urug‘ nomlarining etnotoponim sifatidagi tahlili	**95**
Mullaboyeva Sh.	O‘zbek tilida o‘xshatishlar asosida estetik bahoning ifodalanishi	**107**
Mamadoliyeva M.	Graduallik kategoriyasining lingvistik tabiati va uning turdosh hodisalar bilan munosabati (Xayriddin Sultonov va Iqbol Mirzo asarlari misolida)	**115**
Mamarasulova M.	O‘zbek tili fonosemantik tahlilining fonologik asoslari	**130**
Siddiqova N.	O‘zbek xalq maqollaridagi eskirgan leksika: tarkibi,	**132**

	variantlanishi va lingvopoetik vazifalari	
Yusupova A.	Konseptlarning metaforik ifodalanishi va tahlil shakllari	**144**
O‘ralova N.	O‘zbek tilshunosligida parsellyatsiya hodisasi, uning sintaktik tavsifi va ega-kesim munosabatidagi o‘rni	**150**
Maxmudova M.	Kelishik kategoriyasining o‘rganilish tarixiga doir ayrim mulohazalar	**158**
Nurmatova S.	O‘zbek tilida rang ifodalovchi birliklarning lingvokognitiv strukturasi va konseptualizatsiya masalalari	**168**
Keldiyorova Z.	O‘zbek tilidagi shikoyat matnlarida nutqiy aktlarning ifodalanishi	**174**
Aliqulova Z.	Toponimlarning axborotni saqlash va uzatish xususiyatlari	**178**
Jurayeva Sh.	Hurmat kategoriyasining lisoniy birliklar bilan ifodalanishi	**183**
Karimova U.	Kultegin bitiktoshidagi xarakter-xususiyat bildiruvchi sifatlar tahlili	**188**
II. O‘ZBEK TILINI XALQARO MAYDONDA TARG‘IB QILISH STRATEGIYALARI		
Shamsiyeva M.	Peyzaj matnlari orqali turizmni rivojlantirish istiqbollari	**194**

Jo‘rayeva M.	Matnni tushunishda asar sarlavhasining ahamiyati	**201**
III. GLOBALLASHUV SHAROITIDA MILLIY TIL VA MADANIYATNI SAQLASH MASALALARI		
Ashirboyev S.	Adstrat sharoitidagi turkiy shevalarning o‘zaro ta’siri masalasi	**205**
Farhad Rahimi	Yakşı/ ĥoş, yap/ lap, ķop/ köp/ ĥob, appaķ/ pāk kelimeleri üzerine On the words yakşı/ ĥoş, yap/ lap, ķop/ köp/ ĥob, appaķ/ pāk	**210**
Xakimova M.	O‘zbek tilidagi metaforik konseptuallashtirishning milliy xususiyatlari	**232**
Abbozov O.	So‘x toponimlarining lingvomadaniy xususiyatlari	**238**
Komilova G.	O‘zbek tilida qadriyatlar tipologiyasining lingvistik verbalizatsiyasi	**245**
Xomidova M.	Zamonaviy o‘zbek badiiy matnlarida ertak elementlarining intertekstual xususiyatlari	**253**
Həsənzadə Səmra	Qrammatik metaforun türk dillərində reallaşması (özbək dilinin materiallari əsasinda)	**261**
Davronova Z.	Antroponimik freymlarda registrdan og‘ish fenomini (Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romani misolida)	**272**

Tursinbayeva Sh.	Badiiy matnda onomastik birliklarning lingvomadaniy imkoniyatlari	**276**
Bekmuradova I.	O‘zbek tilidagi ijobiy fe’l-atvor leksemalarining semantik tasnifi	**283**
Imomova I.	Fitratning dramatik asarlarida maqollarning qo‘llanilishi va funksional-semantik xususiyatlari	**291**
Turgunboeva D.	Globallashuv sharoitida o‘zbek va ingliz lingvomadaniyatida miqdoriy me’yor	**297**
Amrullayeva M.	O‘zbek tilida inson xarakterini ifodalovchi frazemalarning semantik mikromaydonlari	**305**
Abdug‘afurova A.	Lingvomadaniy kodlarning poetik faollashuvi: Faxriyor va Ulug‘bek Hamdam she’riyati qiyosida	**312**
Muzaffarova Z.	Badiiy matnda qo‘llangan metaftonimik birliklarning kognitiv xususiyatlari	**322**
Jumayeva M.	Son komponentli lug‘aviy birliklarning lingvokulturologik tahlili	**327**
Xolmo‘minova H.	Frazemalarning lingvomadaniy tahlili	**333**
IV. O‘ZBEK TILINI O‘QITISHNING ZAMONAVIY METODLARI VA XORIJIY TAJRIBA		

Xusanova N.	Raqamli ta’lim muhitida o‘qish savodxonligi transformatsiyasi vositasida boshlang‘ich o‘quvchilarning kreativligini shakllantirish	**337**
Mamirova X.	Bolalarda ko‘p ma’noli so‘zlarni o‘zlashtirishning psixolingvistik mexanizmlari va til ta’limiga ta’siri	**344**
Arolova N.	Maktabgacha yoshdagi o‘zbek bolalari nutqida sintaktik tejamkorlik	**351**
Mirnosirova D.	Nutqiy ijod haqidagi nazariy qarashlar talqini	**356**
Nurboboyeva R.	Erta yoshdagi bolalar ta’limida adabiyotning tutgan o‘rni	**363**
Keldiboyeva M.	O‘zbek tili omonimlarini o‘zlashtirishda kontekst va assotsiatsiyaning psixolingvistik roli	**369**
V. TARJIMA VA LINGVOMADANIY ALOQALAR: XALQARO HAMKORLIKNING MUHIM OMILI SIFATIDA		
Mustafa Said Arslan	Türkiye türkçesi ve özbek türkçesi arasindaki yakinliğin öğretimdeki yansimalari: özbek türkçesi öğretiminde karşilaşilan sorunlar ve öneriler	**378**
Kalanova D.	O‘.Hoshimov “Dunyoning ishlari” asarining koreyscha tarjimasida milliy-madaniy realiyalarning berilishi	**389**

Muhammadiyeva D.	Ko‘p tilli parallel korpusning tarjima birliklarini qiyosiy o‘rganishdagi imkoniyatlari	**400**
Abbasova Ş.	Özbek Yazı Dili ve Azerbaycan Türkçesi'nin Ağızlarında Akrabalık Terimleri	**411**
Qarshiyev K.	Badiiy tarjimaning adabiy-estetik tafakkur evolyutsiyasiga ta’siri (Jamol Kamolning tarjimonlik faoliyati misolida)	**418**
Rahimova Z.	Parallel korpuslarning tarjimashunoslik va qiyosiy tilshunoslikdagi ilmiy ahamiyati	**428**
Bozorova S.	Rus tilidagi ayrim gippologik birliklar tadqiqiga doir	**433**
Axmedova N.	O‘zbek va ingliz tillarida ruhiy holat birliklarining semantik farqlari va kontekstual tarjimasi	**442**
Davlatova R.	Sun’iy intellekt asrida inson nutqi, tilni idrok etish va psixolingvistik jarayonlar	**448**
Turdiyeva R.	Ingliz, qoraqalpoq va o‘zbek tillaridagi maqollarda zoonimlarning lingvokognitiv tahlili (“bo‘ri” misolida)	**462**
Ataniyazova S.	O‘zbek va ingliz tillarida mayl, zamon va modallikning muloqot xulqidagi funksional-uslubiy imkoniyatlari	**466**
Sayfiyeva K.	O‘zbek va ingliz fitonim komponentli maqollarida inson	**472**

	konseptining kognitiv metaforik modellari	
Tillayeva O.	O‘zbek va turk maqollarida erkak konseptining semantik maydoni	**485**
Musurmankova Sh., **Abdullayeva D.**	“Ikki eshik orasi” romanidagi murojaat birliklarining lingvomadaniy xususiyatlari va tarjima muammolari	**495**
Abdullayeva M.	Ingliz va o‘zbek maqollarida nutqiy antonimiyaning lingvokognitiv xususiyatlari	**502**
VI. AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA RAQAMLI MUHITDA O‘ZBEK TILINING RIVOJI		
Abjalova M.	O‘zbek tili multikorpusida aksentologik korpus va uning ahamiyati	**513**
Elova D.	O‘zbek normativ-huquqiy matnlarini lingvo-mantiqiy annotatsiyalash mezonlari	**524**
Kasimova Z.	O‘zbek tili iboralar korpusini yaratishning lingvistik va kompyuter asoslari	**534**
Nurullayeva O.	Barqaror birikmalar resurslari va parallel korpus uchun baza tuzish mezonlari	**542**
Musulmonova K.	Lingvistik ekspertologiyada matn identifikatsiyasi bo’yicha ekspert xulosalarini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari	**550**

Umarova Sh.	Kollokatsiyalarni korpus asosida aniqlashning nazariy va metodologik asoslari	**556**
Akramdjanova M.	Parallel korpusning madaniyatlararo kommunikatsiyadagi o‘rni	**564**
Buronova R.	Raqamli muhitda o‘zbek tilidagi neologizmlarning shakllanishi	**570**
Shodmonaliyeva Y.	Sentiment tahlilda tasdiq-inkor emojlarining diskursiv va pragmatik funksiyalari	**576**
Rayimjonova M.	Rauf Parfi she’riyatining leksik-statistik xususiyatlari	**591**
VII. XALQARO TA’LIM DASTURLARI VA O‘ZBEK TILI: IMKONIYAT VA ISTIQBOLLAR		
Mirzəli Məleykə	Azərbaycanda özbək dilinin tədrisi: təcrübə və perspektivlər (bakı slavyan universitetinin timsalında)	**595**
Iskandarova G.	O‘zbek tilini ikkinchi til sifatida o‘rganishda so‘z ma’nolarini o‘zlashtirish	**603**
VIII. O‘ZBEK TILI VA DIPLOMATIYA: XALQARO MUNOSABATLARDA TILNING O‘RNI		
Темирова Б., **Темирова М.**	Кыргыз, өзбек тилдери жана алардын адабий-маданий байланыштардагы ролу	**610**

Nazarov Q.	O‘zbek diplomatik diskursida metaforalarning kommunikativ-pragmatik xususiyatlari	**620**
IX. ILMIY TADQIQOTLAR VA LINGVISTIKADA XALQARO HAMKORLIK MASALALARI		
Berdak Yusuf	O‘zbek tilining shakllanish jarayoni va eski o‘zbek tili terminlari	**626**
Qurbonova M.	Xarizmatik nutq haqidagi nazariy qarashlar talqini	**632**
Umurzoqova M.	Erkin A’zam asarlarida lisoniy shaxs tiplari	**640**
Mirzaali Malika	O‘zbek tılının mavsumıy marosımlar leksıkasıda turkıy areal mavqeyı	**646**
Məmmədova A.	Xarəzm Türkcəsində Və Müasir Özbək Dilində Qohumluq Terminlərində Cins Kateqoriyasinin İfadəsi	**661**
Tuxtasinova M.	L.Z.Budagov lug‘atidagi umumturkiy leksik fond: “tur.” pometali leksemalarning tarixiy-qiyosiy tahlili	**670**
Abdullayeva S.	So‘z yasalishını qıyosıy-tıpologık tadqıq etısh metodologıyası va tahlıl mezonları	**681**
Xasanova G.	Kinesikaning lingvistik tadqiqi: shakllanish tarixi va kommunikativ funksiyalari	**688**

Rajabov N.	O‘zbek tilida ng fonemasining talaffuzi, imlosi va tarixiy taraqqiyoti	**695**
Mirzayeva G.	O‘zbek tilida tovush o‘zgarishlarining neyrolingvistik asoslari	**699**
Arislanova M.	She’riy matnning konseptual tizimi va lingvokognitiv xususiyatlari (Erkin Vohidov ijodi misolida)	**706**
Muhammadiyeva M.	“Shum Bola” qissasidagi ba’zi polisemantik leksemalar tahlili	**717**
Abdullayev G‘.	Fitrat she’riyatidagi turkiy so‘zlarning emotsional-ekspressiv xususiyatlari	**722**
Tursunova S.	Ironiyada implikatura fenomeni va yashirin ma’no mexanizmlari	**726**
Turobova N.	Badiiy diskursda morfologik vositalarning pragmatik xususiyatlari	**737**
Utegenova O‘.	O‘zbek tilida tasviriy ifodalarning badiiy matnda qo‘llanilishi	**744**
Komilova G.	Tarixiy-badiiy matnlar korpuslarini yaratish zarurati va ularni semantik modellashtirish masalalari	**749**
Haydaraliyeva Sh., Mo‘minova M.	O‘zbek tili leksikasining taraqqiyot tamoyillari va semema tushunchasi	**759**

Axmedova M.	Diskurs tushunchasining lingvistik talqini: nazariy yondashuv va ilmiy qarashlar	**768**
Komilova Sh.	Lingvokultrologiyada evfemizm va milliy mentalitet: ayollar nutqi misolida nazariy talqinlar	**774**
Suyunova D.	“Boburnoma” dagi leksik qatlamlarning “Boburiynoma”da badiiy qayta faollashuvi: leksik-semantik va funksional-uslubiy tahlil	**780**
Maqsudaliyeva Y.	Lingvistik ekspertiza va lingvokriminalistik tahlil: nazariya va amaliyot	**786**
Abdurasulova D.	O‘zbek qizlari nutqidagi neonim va slenglarning pragmalingvistik tadqiqi	**792**
Majidova M.	Tibbiy soha rahbarlari kinesik nutqining lingvosomatik tadqiqi	**797**
Abdullayeva I.	Gender qadriyatlarning aksiolingvistik tahlili	**802**
X. O‘ZBEK TILINING OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI VA MEDIA MAKONIDAGI O‘RNI		
Saydaliyeva M.	Kinodiskurs multimediali muloqot tizimi sifatida	**809**
Otaxonova S.	Mediamatnlarda antroponimlarning pragmatik imkoniyatlari	**813**